

UDK: 159.9.07

Zafar **BATIROV**,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM dotsenti,
E-mail: botirov1972@inbox.ru,

Qarshi davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori M.Fayziyeva taqrizi asosida

MUTAXASSISLAR HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV Annotatsiya

Maqolada mutaxassislar hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashda kompetensiyaviy yondashuv shart-sharoitlarini yaratishga, axborot ta'minotini yaxshilashga, kasbiy kompetensiyani shakllantirish, ularning mazmunini tavsiflashga qaratilgan. Bundan tashqari, oliy ta'lim muassasalari ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv tushunchalarining mazmun-mohiyatini o'rganish, kompetentlikni shakllantirish, rivojlantirish va diagnostika qilish masalalari asoslangan.

Kalit so'zlar: Mutaxassis, faoliyati xavfsizligini ta'minlash, motivatsiya, kasbiy kompetensiya, kompetentlikni shakllantirish, kasbiy mahorat.

КОМПЕТЕНТНЫЙ ПОДХОД К ОБЕСПЕЧЕНИЮ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация

Целью статьи является создание условий компетентного подхода в обеспечении безопасности жизнедеятельности специалистов, совершенствование информационного обеспечения, формирования профессиональной компетентности, описание их содержания. Кроме того, вопросы формирования, развития и диагностики компетентности основаны на изучении сущности концепций компетентного подхода в образовательном процессе высшего учебного заведения.

Ключевые слова: Специалист, обеспечение безопасности труда, мотивация, профессиональная компетентность, формирование компетентности, профессиональное мастерство.

COMPETENT APPROACH TO PROVIDING SAFETY OF LIFE ACTIVITIES OF SPECIALISTS

Annotation

The article aims to create the conditions of the competence approach in ensuring the safety of the life activities of specialists, to improve the information supply, the formation of professional competence, and to describe their content. In addition, the issues of competence formation, development and diagnosis are based on learning the essence of the concepts of the competence approach in the educational process of higher educational institutions.

Key words: Specialist, ensuring safety of work, motivation, professional competence, competence formation, professional skill.

Kirish. Hayot xavfsizligini ta'minlashda kasbiy kompetensiyani shakllantirish jarayonini murakkablashtiradigan kamchiliklardan biri bu pedagogik shart-sharoitlarning ishlab chiqilmaganligidir. Kasbiy tayyorgarlik tizimidagi ushbu kamchilikni bartaraf etish orqali hayot xavfsizligini ta'minlashda kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning rejalashtirilgan natijasiga yaqinlashish mumkin. Hayot xavfsizligini ta'minlashda kasbiy kompetensiyani shakllantirishga yordam beradigan shartlarni asoslash uchun "pedagogik shartlar" tushunchasini talqin qilish bo'yicha tadqiqot versiyalari bilan tanishish kerak. Tadqiqotchilar, shuningdek, yaxlit pedagogik jarayonning mazmuni, shakllari va usullarining imkoniyatlari yig'indisini pedagogik shartlar sifatida kiritadilar va ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari eng yaxshi uyg'unlikda taqdim etilgan muhit, shuningdek, ularni pedagogik jarayon subyektlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir sharoitlari sifatida ko'rib chiqadilar [1], boshqa muallifning nuqtai nazarlari ham mavjud.

Tajribaning bir qismi sifatida biz olimlar tomonidan tahlil qilingan xarakterli xususiyatlarga ko'ra pedagogik shartlarni ajratamiz. Shartlar pedagogik jarayonning usullari va shakllari majmuini ifodalaydi. Ular o'zaro bog'langan va o'zaro bog'liq bo'lishi kerak va hayot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar kontekstida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning davom etayotgan jarayonining tuzilishini hisobga olgan holda tanlanishi kerak.

So'nggi o'n yillikda kasb-hunar ta'limi sohasida ishlayotgan tadqiqotchilar hayot xavfsizligini o'qitish uchun pedagogik shartlarning turli kombinatsiyalarini, yani o'quvchilarning hayot xavfsizligini ta'minlash uchun ishlab chiqilayotgan ko'nikmalarning amaliyotga yo'naltirilgan yo'nalishini kuchaytirish masalalarini taklif qilishgan.

Pedagogik sharoitda A.V. Balashov ta'lim jarayonining uchta yo'nalishi - nazariy, amaliy va shaxsiy jihatlarining o'zaro bog'liqligini ta'minlashga e'tibor qaratadi. Xavfsizlik masalalarini o'qitishda I.A. Golubeva pedagogik shartlarni bir necha yo'nalishda ochib beradi: o'yin faoliyatiga kiritish; kognitiv faollik; xavfni oldindan bilish qobiliyati, shuningdek, uning oldini olish usullari va vositalarini o'zlashtirish darajasi [2].

Pedagogik shartlar majmuasiga A.V. Kazmina quyidagilarni o'z ichiga oladi: tarkibiy va mantiqiy fanlararo aloqalar; muammoli faoliyat, loyiha-tadqiqot, integrativ-modulli kasb-hunar va ta'lim texnologiyalarining ustuvorligi; shakllantirish jarayonida o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishining pedagogik monitoringi [3].

O'tkazilgan tahlillarni hisobga olgan holda, ushbu holat kasbiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonida, aslida, o'zining rag'batlantiruvchi ta'siri va kognitiv qiziqishga ta'siri orqali, umuman olganda, xavfsizlik masalalarini ta'minlashda motivatsion komponentning shakllanishiga ta'sir qiladi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Shunday qilib, hayot xavfsizligini ta'minlashda kasbiy kompetensiyaning kognitiv, faol va shaxsiy tarkibiy qismlarini shakllantirish uchun asos yaratiladi. Natijada, ma'lum ko'rsatkichlar yig'indisida namoyon bo'lgankorib chiqilayotgan pedagogik shartni amalga oshirish motivatsiya mexanizmini ishga tushiradi va kasbiy faoliyat nuqtai nazaridan xavfsizlik nuqtai nazaridan to'g'ri shakllangan "ustunlikni tanlash strategiyasida" namoyon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. So'nggi o'n yillikda kasb-hunar ta'limi sohasida ishlayotgan tadqiqotchilar hayot xavfsizligini o'qitish uchun pedagogik shartlarning turli kombinatsiyalarini taklif qilishda, kasbiy kompetentlikni shakllantirish masalalari respublikamiz olimlari N.A.Muslimov, M.B.Urazova, Sh.S.Sharipov, O.A.Quysinov va boshqalar, xorijiy

mamlakatlarda V.A.Belikov, A.V.Balashov, I.A.Golubeva, A.I.Kuleshova, A.K.Markova, N.V.Skachkova tomonidan tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy ishlanmalarning yuqoridagi tahlilini hisobga olgan holda, hayot xavfsizligini ta'minlashda kasbiy kompetensiyani shakllantirish uchun pedagogik shart-sharoitlar majmuasiga quyidagilar kiradi:

1. Xavfsizlik sharoitida kasbiy motivlarni rivojlantirishga qaratilgan didaktik yordamni tanlash;

2. Xavfga yo'naltirilgan fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan usullar majmuasi orqali ta'lim maydonini tashkil etish;

3. Subyektning birgalikdagi faoliyatning kollektiv shakllariga kiritish, xavfsizlik kontekstida potentsial faoliyatni kvaziprofessional modellashtirish;

4. Har bir ishtirokchi professional rol o'ynaydigan, shu orqali o'zining shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqaradigan mavzuni rivojlantiruvchi muhitni yaratish.

Sanab o'tilgan shartlarning semantik mazmunini va ularning hayot xavfsizligini ta'minlashda kasbiy kompetensiyani shakllantirish imkoniyatlarini taqdim etish uchun har bir shartning muhim mazmunini ochib berish tavsiya etiladi.

Birinchi shart - xavfsizlik nuqtai nazaridan professional motivlarni rivojlantirishga qaratilgan didaktik yordamni tanlash. Tadqiqotda ushbu shartni amalga oshirish xavfsizlik masalalarini ta'minlashda professional kompetensiyaning motivatsion tarkibiy qismiga ta'sir ko'rsatishi kerak bo'lgan yordam berish usullari, rag'batlantirish usullari va ongni shakllantirish usullaridan foydalanish orqali amalga oshirildi.

Fasilitatsiya orqali ishtirokchilarning shaxsiy qoniqishini oshiradi, qarorlarni amalga oshirish vaqti sezilarli darajada kamayadi, qabul qilingan qarorlarga nisbatan sifat va mas'uliyat oshadi, ishtirokchilarning munosabatlari yaxshilanadi [4].

Fasilitativ yordamning ijobiy ta'siri nafaqat aniq, balki "faqat to'g'ri" yechimga ega bo'lmagan muammoli vazifalar ustida ishlashda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Natijada, guruh ishing samaradorligi oshadi, ishtirokchilarning qiziqishi ortadi, o'quvchilarning imkoniyatlarini maksimal darajada ochib beradi.

Tahlil va natijalar. Xavfsizlik masalalarini o'rgatishda ta'lim natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan pedagogik sharoitlarning o'zgarishlarini yillar davomida kuzatish mumkinligi aniq. Agar 2022-yil uchun tadqiqot yetarlicha amaliyotga yo'naltirilgan bo'lsa va o'quvchilar faoliyatini boshlagan bo'lsa, 2023-yilgi tadqiqot shaxsiy jihatga nisbatan e'tiborning o'zgarishini ko'rsatadi. Keyingi yillarda tadqiqot uchun professional qadriyatlar paydo bo'la boshlaydi va tadqiqotchilar uchun shaxsiy rivojlanishning pedagogik monitoringi qiziqish uyg'ota boshlanadi.

Olib borilgan tadqiqotlar interfaol o'qitish usullari va kasbiy tayyorgarlik kontseptsiyasiga e'tibor qaratish bilan tavsiflanadi. Hayot xavfsizligi masalalarini o'rgatishda oliy kasbiy ta'lim tizimida imkoniyatlarni izlash bo'yicha tadqiqot salohiyati doimiy ravishda takomillashtirilayotgani aniq. Biroq, ijtimoiy tuzilma tarkibidagi o'zgarishlar, kasbiy jihatdan barkamol va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Hayot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha kasbiy kompetensiyani shakllantirish shartlarini tanlash ularning tarkibiy qismlarining butun majmuasiga ta'sir qilishi kerak degan fikrga asoslangan bo'ladi.

Hayot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha kasbiy kompetensiyani shakllantirish jarayonida rag'batlantirish, "talabalarda o'zgarishlarni qo'zg'atishni" anglatadi [5]. Bunday turdagi "targ'ibotlar" o'qituvchi-fasilitatorning ta'lim jarayonida muayyan harakatlari orqali amalga oshirilishi mumkin: vazifalarni

aniq bayon qilish; vaqtni muvozanatlash - "sifat va o'z vaqtida" muhokama yoki jarayonni to'g'ri yo'nalishga yo'naltirish, faoliyatdan foydali xulosalar chiqarishga yordam berish, mehnatga jalb qilish, qulaylik muhitini yaratish, kerak bo'lganda dinamikani kuchaytirish yoki zaiflashtirish. Aynan shu sababli o'qituvchi belgilangan maqsadni hisobga olgan holda ishlab chiqish kerakligiga e'tibor qaratadi. O'qituvchi-o'qituvchi har xil turdagi o'tkazish usullarini birlashtira oladigan u yoki bu mos uslubni tanlashi kerak bo'ladi.

Pedagogik yordam sohasida ishlaydigan tadqiqotchilar ta'lim maqsadini hisobga olgan holda turli xil usul va usullardan foydalanishni tavsiya qiladilar: muvaffaqiyatga erishish vaziyatlarini yaratish, maqto'vni ilgari surish, o'quvchini shaxs sifatida hurmat va ijobiy qabul qilish, aqliy hujumni osonlashtirish va uning turlari "parafraza" usuli, "ishtirokchilarni tortib olish", SWOT tahlili, Delphi usuli, Uzum usuli - kokteyl, "kelajakni qidirish", "shartlarni shakllantirish" usuli, "fikrni qutblash" usuli, "qaror daraxti", "ven diagrammasi" usuli va boshqalar.

Biroq, usullar o'qitish vaqtini va tinglovchilar sonini hisobga olgan holda ehtiyotkorlik bilan tanlashni talab qiladi. Tadqiqot shartlariga ko'ra, hayot xavfsizligini o'qitishning eng samarali usullari tanlab olinadi. Ularning orasida muvaffaqiyatga erishish holatlarini yaratish lozim, chunki osonlashtirish funksiyalaridan birining xususiyati atrof-muhitni tashkil etuvchi xususiyatdir. Yetarli tanlangan texnikalar to'plami ko'pincha rejalashtirilgan natijani alohida usuldan foydalangandan ko'ra kamroq vaqt ichida olish imkonini beradi. O'quvchini qo'llab-quvvatlash usullari ushbu usul bilan samarali ishlaydi: faoliyatning kuchli tomonlariga e'tibor qaratish, xatti-harakatni baholashda o'ziga xoslik, o'quvchining sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlash va hokazo.

Xulosa va takliflar. Mahalliy mualliflarning tadqiqotlarida o'qituvchi-fasilitator va talabaning boshqaruv harakatlarining algoritmi aniqlangan bo'lib, "atribut halqasi" ko'rinishida taqdim etilgan: motivni shakllantirish faoliyatini osonlashtirish - fasilitatsiya. Maqsadni shakllantirish - ob'ektni qidirishni osonlashtirish - idrok etish - faoliyat usulini izlashga ko'maklashish - bilish vositalarini izlashga ko'maklashish - jarayonni amalga oshirishga ko'maklashish - fikrlashni osonlashtirish [6]. Ushbu fikrni hisobga olgan holda, biz pedagogik yordam nafaqat o'quv jarayoniga, balki "tanlangan ssenariy bo'yicha" talabalar bilan munosabatlarni qurish qobiliyatiga ega bo'lgan o'qituvchining shaxsiyatiga ham bir qator talablarni qo'yadi degan xulosaga kelishimiz mumkin.

O'tkazilgan tahlillarni hisobga olgan holda, ushbu holat kasbiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonida, aslida, o'zining rag'batlantiruvchi ta'siri va kognitiv qiziqishga ta'siri orqali, umuman olganda, xavfsizlik masalalarini ta'minlashda motivatsion komponentning shakllanishiga ta'sir qiladi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Shunday qilib, hayot xavfsizligini ta'minlashda kasbiy kompetensiyaning kognitiv, faol va shaxsiy tarkibiy qismlarini shakllantirish uchun asos yaratiladi. Natijada, ma'lum ko'rsatkichlar yig'indisida namoyon bo'lgan ko'rib chiqilayotgan pedagogik shartni amalga oshirish motivatsiya mexanizmini ishga tushiradi va kasbiy faoliyat nuqtai nazaridan xavfsizlik nuqtai nazaridan to'g'ri shakllangan "ustunlikni tanlash strategiyasida" namoyon bo'ladi.

Ikkinchi pedagogik shart - tavakkalchilikka yo'naltirilgan fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan usullar majmuasi orqali o'quv maydonini tashkil etish. Ushbu shartni tadqiqot kontekstida amalga oshirish muammoni sharhlashda qo'llaniladigan key-stend usuli, muhokama usuli, aqliy hujum usuli kabi usullar yordamida amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR

1. В.И.Байденко. Компетенции в профессиональном образовании (К освоению компетентностного подхода) // Высшее образование в России, 2004. – № 11. – С 5-11.
2. Н.А.Муслимов, М.Б.Уразова, Ш.Н.Эшпулатов. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси/ Тошкент: Fan va texnologiya, 2013. – 8-9 б.
3. Batirov Zafar, Mahmudov Yoqub. Mutaxassislarni hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashga oid kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning ahamiyati / Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonining psixologik-pedagogik masalalari mavzusidagi 2-xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya. Toshkent, 07.12.2023 y. 11-16 b.
4. Ю.Г.Репьев. Интерактивное самообучение/ Монография. – М.: «Логос», 2004. – 248с.
5. Y.E.Mahmudov, Z.L.Batirov, M.Z.Lutfullayeva. Bo'lajak mutaxassislarni hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashda kompetensiyaviy yondashuvlar/ Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonining psixologik-pedagogik masalalari mavzusidagi II xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya maqolalar to'plami. Toshkent, 2023. 849...854 b.
6. Batirov Z. L., Mahmudov Y. E. Mutaxassis kadrlarni kasbiy malakalarini shakllantirishda hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashda psixologik yondashuv / Ta'lim tizimida psixologik xizmatning zamonaviy tendensiyalari: nazariya va amaliyot. Termiz 26-27 aprel 2024 y.
7. Y.E.Mahmudov. Umumiy psixologiya / O'quv qo'llanma. Toshkent, Voris nashriyoti, 2024.
8. Z.Batirov, Y.Mahmudov, G.Axmatova, M.Lutfullayeva, R.Qosimova. Hayot faoliyati xavfsizligiga oid kasbiy kompetensiyalarni bo'lajak mutaxassislarda shakllantirish// Ta'lim, fan va innovatsiya. 2-son, 2024-yil.